

Lelke magyarként riad meg

A Párizs-járásnak, évszázados hagyománya van; s persze nem csak minket, magyarokat vonzott/vonz különös erővel, de az orosz, lengyel, román, portugál, olasz, német, angol, stb. fejlődéstörténetek is azt igazolják, hogy Párizs a találkozások városa, egyetemek és kávéházak, a nemzeti kultúrák keveredésének elkerülhetetlen színterei, olvasztó tégelye.

Egyetem és kávéház; Horváth Andor író, műfordító, irodalomtörténész, lapszerkesztő szerint: „Ellentétesek, ahogy a magányba zárkózó tudásvágy ellentétes a társas együttléttel, a kötelességtudó komolyság perben áll a könnyelmű vidámsággal, az örök igazság iránti buzgalom az elröppenő gondolatban lelt gyönyörűséggel, röviden és vaskosan: a templom az örömtanyával... Az egyik oldalon előadóterem és könyvtár, poros fóliánsok és tanulással átvirrasztott éjszakák, végül a megszerzett cím, amely odahaza megnyitja a tisztes vagy éppen ragyogó érvényesülés útját. Elzárkózás helyett a másik: belemerülés a forgatagba, nem szellemekkel, hanem eleven lényekkel való társalkodás, sodródás és elkalandozás az önveszejtés határáig – vagy még tovább... Akik az első utat választották, sok könyvvel és szilárd ismeretekkel tértek haza, akiket jobban vonzott a másik irány, azok sokat láttak, átéltek, megtapasztaltak.

Ha végigpillantunk a történelem századain, nyilvánvaló, hogy hosszú időn át az első a vezérszólam: Párizs tanult főket adott a világnak, köztük, ha nem is sokat, magyarokat is.

Az elmúlt bő két évszázad azonban a második jegyében telt. A sok-sok élménybeszámoló – akár közvetlenül tudósít, amint a napló vagy az emlékirat, akár áttételesen, versbe vagy regénybe transzplantáltan – a városról szól, utcáiról és negyedeiről, épületeiről és tereiről, meg persze az emberekről: keresett áhított kapcsolatokról és a véletlen, az alkalom, a szerencse kínálta ismerkedésről, legyen bár nevük barátság, kaland vagy szerelem. Párizs a találkozások városa...”

Napjainkban, az Európai Unió tagországaként csak elszántság kérdése, hogy mikor és melyik égtáj felé veszik az irányt a „szépreményű ifjak”, hogy saját szemükkel lássák a nagyvilágot.

Párizs, például alig két órás utazással elérhető, ha Budapesten – Ferihegyen – repülőre ülünk...

Párizs – Beauvais.

A Vizz Air gépmadara, pontosan landol, ám a repülőteréről még egy órányi buszozás vár ránk, ránk a Párizsba igyekvőkre. Nyolcvannégy kilométer az A 16-os autópályán. Egyre érezhetőbb a nyüzsgés, a körgyűrű közelében már kisebb dugók is kialakulnak, de mindenki türelmesen vár, hogy elérje úti célját.

Buszunk a Bd Persing-en, a Hotel Concord Lafayette mellett, egy hatalmas parkolóban áll meg.

Port Maillot.

Kiszállás. – Állunk, tétován, a Palais des Congres hatalmas épületegyüttesének, nyomasztó árnyékában, a kiutat keresünk.

– Hol van a metró? – szól a költői kérdés, kimondva, kimondatlanul.

A rutinosabbak persze már araszolnak, előre, a metró, az RER irányába. A bizonytalankodók még a parkoló őrt faggatják, eligazodást keresnek.

– Hol, merre...? – Hogy, merre... is indulja(na)k?

– Majd, biztos, ami biztos, az otthonosan mozgók után erednek.

Az RER C, és az 1-es metró felfedezése, egy időutazás kezdete is lehetne.

Párizs, a föld alatt is pörgő ritmusa, a színek és fények varázsa, magával ragadja a bizonytalankodó, tétova utazót.

A földalatti labirintus, első ránézésre átjárhatatlannak tűnik, de a logikusan felépített információs „iránytűk” megmutatják a cél(állomás)hoz vezető legrövidebb utat.

Zavarba ejtő, hogy itt mindenki határozottnak és magabiztosnak tűnik; s mindez előzékenységgel is párosul.

A Charles de Gaulle Etoile csupán két megálló, de robogunk tovább; odafönn, a felszínen, a Champs-Élysées-en sétálhatnánk...

De robogunk tovább; Chatlet, vége a merengésnek, átszállás a 4-es metróra, a Saint Michel még két megállónyira van.

A Saint Michel és vonzaskörzete, számos magyar vonatkozású emléket őriz.

Megfordult itt, az 1920-as évek közepén József Attila is; 2005. április 11-én, Párizsban is emlékeznek, a magyar költő szelleme ismét (ott is) kísért; ünnep lesz, ami ezúttal – az UNESCO felhívásának hatására – akár globális méreteket is ölthet, mert e kerek évfordulót felvették a „2005-ös Nevezetes Évfordulók” listájára, kérve a tagállamokat, hogy emlékezzenek meg József Attiláról.

Ez a kerek évforduló – talán – József Attila márványtábláját is kimozdít(hat)ja, a Párizsi Magyar Intézet pincéjéből, és, az visszakerülhet eredeti helyére, a Vieux-Colombier utca 4. számú ház, az egykor volt Hotel du Vatikán – a Hotel Saint Germain des Pres – falára (metró: Saint-Sulpice); hogy tovább hirdethesse: „Ebben a házban élt 1926-ban a magyar költő, József Attila – 1905–1937”.

Jó két esztendeje már, hogy szinte észrevétlenül, levették – a szálloda renoválása során – a bronz feliratot.

– A hotel felújítása után a szálloda tulajdonosa nem tetette vissza a levett márványtáblát, ezért elhoztuk, Agárdi Gábor József Attiláról készített festményével együtt, s most az intézet pincéjében őrizzük – mondta A. Szabó Magda, a Párizsi Magyar Intézet igazgatóhelyettese, aki megjegyezte, hogy erről tájékoztatták a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát is.

Mégsem történt előre lépés, igaz, a Kultusz Minisztérium Nemzeti Évfordulók Titkárságán már keresik a megoldást. – Ami „odaát” van...

– Ismerjük a párizsi emléktábla történetét, ám a megoldás a Párizsi Magyar Intézet igazgatójának a feladata – Oláh Bálint referens szerint.

A Hotel Atlantis Saint-Germain-des-Pres tulajdonosa, Azhar Eric viszont azt állítja:

„Több mint két esztendeje várom, hogy felvéssék a hotel új homlokzatára a hiányzó feliratot; de a Párizsi Magyar Intézetből nem keresnek. Ha kérik, a költő portréját is kitesszük az évfordulóra, csak mondják meg, hogy mettől meddig...”

A Hotel du Vatikán „magyar zarándok hely volt”, amíg nem cserélt „gazdát”; olcsó árai miatt a Párizsi Magyar Intézet is ott szállásolta el vendégeit.

A. Szabó Magda még emlékszik, arra a napra, amikor Sinkovics Imréné is megfordult az ódon szállodában; a színművészeknek elmondták, hogy Sinkovics azt a szobát kapta, amiben egykoron József Attila is lakott...; a meghatódott magyar művészek rögtönzött megemlékezést tartottak, újra avatták a tragikus sorsú költő emléktábláját.

Két esztendeje levették, az 1967 februárjában felhelyezett táblát, amit továbbra is a Párizsi Magyar Intézet pincéjében őriznek... – Mégis elmondhatjuk: újra avatták a tragikus sorsú költő emléktábláját. Újra van emléktáblája József Attilának Párizsban.

Mindez 2005. március 25-én, délután történt; akkor, amikor Somogyi Ferenc külügyminiszter, a József Attila Emlékbizottság tagja a francia fővárosban járt.

– Véletlenül alakult így – jegyezte meg Somogyi Ferenc, aki a Párizsi Magyar Intézetben elmondta: „József Attila egyszerre volt modern, magyar és nemzetközi; kevesbé a munkásságával, sokkal inkább a műveinek a megismertetésével kell törődnünk. A magyarországi megítélést mi sem bizonyítja jobban, hogy születésnapja, április 11. a költészet napja, s most az UNESCO is, a világörökség részének tekinti, és annak megfelelő jelentőségűnek regisztrálta József Attila 100. születésnapját. Közös felelősségünk az, hogy sokkal inkább az embert, és munkásságát bemutatva emlékezzünk erről a kimagasló jelentőségű művészről.”

Majd a jelenlévők, a Vieux-Colombier utca 4. számú ház elé vonultak, ahol a Hotel Saint Germain des Pres falán leplezték az új, a hotel mai stílusához jobban illeszkedő emléktáblát; a hozzávaló követ a szálloda tulajdonosa adta, amit egy Montparnasse melletti sírkövevel vésettek meg... – Azaz, takarékoskodtak; vagy nem találtak forrást, hogy szobrászra bizzák a feladatot.

Az anekdotákat lehetne folytatni.

Lehet/ne; felelgethetjük, hogy az irodalomtörténet iránt fogékony magyar turista családossága erősödni fog, amikor, József Attila egykor volt életterét kutatva az ötödik kerületben, a 10 rue de la Huchette előtt megáll; az ódon ház falán, nem talál „jelet”...

Az ütött-kopott épületen még nem tüntették fel, hogy „Itt (is) lakott – éhezett és fázott – a magyar költő, József Attila”.

– Persze, nem csak József Attila éhezett és fázott akkoriban, amikor huszonegy évesen megérkezett „a színes, mozgalmas, vidám városba, amely akkor a béke illúziójában él az alig lecsillapodott, de már ismét forrongni kezdő világban”. Sokan voltak, a húszas években olyanok, aki József Attilához hasonlóan úgy érezték: Párizs a kiterjesztés nagy lehetőségét kínálja.

A magyar értelmiség körében is, hagyománya volt – és van ma is – ennek, a párizsi létnek.

„A XVIII. század felvilágosodása, Berzsenyi és Batsányi ugyanúgy Párizst érezte az európai szellem központjának, a világ fővárosának, mint Petőfi és nemzedéke; majd Ady és az ő kortársai. Azok a költők is, akik körülbelül egyidősek voltak Földes Jolánnal – József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós – a hazai hagyomány útját folytatva szintén Párizstól kapják a nagy ihletést” – összegzi találóan, egy mű megszületésének előzményét, Hegedűs Géza író, jelezve, hogy: „Az éppen leérettégizett Földes Jolán is Párizsba vetődik, körülbelül azokban az években él ott, amikor Illyés Gyula. József Attila és Radnóti Miklós is ez idő tájt fordul meg a Szajna-parton. A magyar leány azonban nem a költők nélkülözéssel is színes intellektuális

életét éli. Megélhetést, életformát keres. Ott válik íróvá: ennek az életforma-keresésnek az írójává. A hontalanná vált kisemberek tapasztalatait és érzésvilágát fogja majd elmondani művei jórésztében, mindenekeelőtt, a nagyszerű halász macskában”...

„A halász macska uccája”, Földes Jolán világhírű korrajza, hűen mutatja be, tükrözi, a huszas évek társadalmi viszonyait, a felszín alatti párizsi lét hétköznapiainak valóságán keresztül.

József Attila röpke egy esztendő „szánt” a franciaországi „kalandra”: a párizsi hónapok után, leruccant Dél-Franciaországba is; Cagnes-sur-Mer-ben, a „Bormida” ház falán, az Avenue Germaine-en még ott a tábla: „Itt töltötte 1927 nyarát a magyar költő József Attila (1905-1937)”.

Fecseg a felszín... – A látszat Párizsban is csalóka.

Magyarországon is.

József Attila sorsa Magyarországon vált tragikussá; ma már tudjuk.

Rövid életének, szinte minden rezdülése ismert, közismert; irodalomtörténészek, pszichológusok kutatták, kutatják napjainkban is.

Párizsi tartózkodását is megkutatták, felkutatták, rögzítettek minden apró nyomot, a hétköznapiok, színhagyomány útján terjedő történeteit is. Lejegyezték, közreadták.

Az út elején, Bécsben, ahol nyolc napot töltött, még lelkes volt; „Viszem a földem”.... - „Párizs szeress, én földemet viszem...” – írta.

Ám a párizsi lét megtörte.

Ma úgy tudjuk, hogy megérkezése után a Les Deux Magots kávéházba sietett; majd a kissé szigorú, vallásos, értelmiségi Saint-Sulpice negyedben, a Hotel du Vatikánban bérelt szobát; de 1926 novemberében elköltözött a Vatikánból, mert váratlanul és utólag fölemelték a lakbért, fűtés címén. Ezért a hatodik kerületből, átköltözött az ötödik kerületbe, a szűk, de nyüzsgő Saint-Séverin negyedbe; néhány lépésnyire a Rue du Chat Qui Péche – a „Halászó macska uccája” – mellett, a 10 rue de la Huchette alatti olcsó szállodába, az ötödik emeleten lakott: „pont a Boulev. és Place Sz. Michael mellett a Notre Dame-mal átellenben.”

- Itt ketten lakunk, és a szobának az a hallatlan nagy előnye, hogy egyáltalán nem lehet fűteni...

Párizsról le kell beszéljelek, azt hiszem, ha most kijönnél, még jobban csalódnál abban a buta összezavart Mah-Jong partiban, amelyet a Baedekerek Paris néven neveznek. Hogy Ady, ez az iszákos hülye mit látott a pálinkában, az más lapra tartozik. Itt egyáltalán nem lehet ámulni, hacsak azon nem, hogy miként lehet annyi utolsó piszkos krejzleráj egyrakáson mint itt. Legszívesebben fölrobbantánám: állandóan és hiába keresem benne mindazt, amit beleképzeltem. Soha olyan bornirt és fájtatóan ostoba filmeket nem láttam, mint amilyeneket itt a Nagy Francia nemzetnek pirulás nélkül a legkedveltebb szellemi csemegeként föltálmak. Van egy pár épület, 2-3 tér és utca, melyek érdemesek – de azokat már láttad, azt hiszem...” – írta József Attila, 1926. november 24-én, szerdán, nővérének, Jolánnak, aki rendszeresen küldött pénzt a megélhetésre, meg csomagot.

Olykor tíz dollárt, harminc schillinget, ami az életben maradást jelenthette; a „takarékon” alkotó költőtől tudjuk, hogy napi kiadása minimálisan öt frankra is zsugorodott: „Tej, sajt, kenyér és költemények. Tetszés szerint variálható.”

Egy elmaradt utóiratban megjegyezte viszont Jolánnak: „...ha csomagot küldesz, nem veszem át, nem én, ha nem bableves van benne, csipetkével és kolbászszeltekkel. Erről jut eszembe, hogy már nem érzem úgy a gyomromat, mintha lebegne, hanem mintha korcsolyázna, nyolcasokban. Furcsa lehet, mi?...”

Furcsa, de igaz: József Attila éhezett és fázott; miközben kávéházakban dolgozott, a Café Lutèce, az Odeon, a Dôme, a Closerie de Lilas, a Deux Magots vendége volt; s azt mondják: „egyedül üldögélt vagy barátaival, néha udvarolt”...

Miközben az éhség és a betegség kínozta; gyakran még csalódott is.

– Rettenetes, hogy mennyibe kerülnek a társadalmi kapcsolatok – jegyezte meg József Attila, miközben arról írt Jolánnak, hogy a L'Esprit Nouveau szerkesztőségi konferenciáján képviselte Magyarországot.

– Ma este kaptam meghívást Claude Séverac-hoz és Marcel Sauvagehoz. Metro. Kávéház; – ülni. Gyomorhaj, azazhogy diéta. ... Azonban mindezeket nem azért írom, hogy pénzt küldj, ne érts félre. Te mondtad, hogy mindent tudni akarsz rólam.

Ezek a sorok is önmagukért beszélnek; József Attila írta, József Attiláról.

Láthatta, hogy – hol – élt Ady Endre; a Casimir utcában... Meg is jegyezte: „Hát, jó kis kényelmes burzsuj-szálloda”.

Mások meg azt jegyezték fel, hogy József Attila beiratkozott a Sorbonne-ra, több tárgyat is felvett, de nem látogatta az előadásokat.

Későn kelt, a napot a Boulevard Saint Michel kávéházaiban töltötte, a Le Lutèce-ban vagy a Montparnasse és a Raspail körutak sarkán: a Coupole-ban és a Dôme-ban; de előfordult a Closerie des Lilas-ban, az Observatoire sugárút sarkán; a művészvilág, a politikai emigráció közkedvelt helyein.

Az sem ment feledésbe, hogy magyar barátai közül Hont Feriék gyakran vendégül látták; Cserépfalvi Imrével pedig, a Café de l'Odéon-ban biliárdozott. Korda Vince megfestette; erről Jolánnak is beszámolt: „...a kép gyönyörűnek ígérkezik, de nem én (érzésem szerint) hanem egy megdöbbenően szuggesztív félhülye van a vásznon eddig. S az a rémes hogy nagyon hasonlít hozzám.” Gráber Margitnak is modellt állt – egy (46,5x30,5 centiméteres) pasztellkép fennmaradt...

Hatással volt rá Apollinaire, Cocteau, Villon. Érdeklődött az avantgárd művészet iránt; a L'Esprit Nouveau – Arp, Schwitters, Tzra, stb. társaságában – József Attila A bőr alatt halovány árnyék című versével mutatkozott be.

„Ezek a bolond franciák azt hiszik a verseimről, hogy odahaza kapkodják őket” – jegyzi meg egy levele végén, némi öniróniával. Miközben, egy félmondatban (1927. március 12-én) megemlíti: „Azt is hallottam ma este, hogy egy nő lelőtt egy fiút s utána én megszöktem!”

Drámai pillanatok lehettek; erre utal a történet leírása:

„...egy táncosnő vőlegénye, a számár, a szemem előtt agyonlőtte magát – mint-hogy a nő kacérkodott velem s én montparnassi szokás szerint a kávéházban a vállán mertem tartani karomat. Sőt, majdnem letartóztattak az ügyből kifolyólag mert csupán mi 3-an az voltunk utcán – a fiú, a nő, meg én – szerencsére azonban pont a lövés előtt lépett ki a kávéház ajtaján egyik német barátom. Gyanússá az tette a dolgot, hogy a nő görcsöket kapva mamája után kiáltozott s kényszerített hogy hazavigyem, mielőtt még a helyszínen kihallgatták volna. Azután kihallgatások a rendőrségen kétszer is, ami majdnem két napot vett igénybe – utána rendezni a nő ügyeit, hogy a magyar újságokba bele ne kerüljön – legalább riport alakjába ne – a

dolog, t. i. a fiú magyar volt s a nő is az, nem szólva rólam s azonkívül a nőnek mint megtudtam már volt egy hasonló de rémesebb esete Bpsten.” – Akár krimi is írhatott volna a történetből...

Egyetem és kávéház.

József Attila az utóbbit választotta: belemerülést.

A párizsi forgatagban; nagy szellemekkel, eleven lényekkel találkozott, vitatkozott, sodródott és kalandokat keresett – az önzsejtés határáig. Sokat látott, átélt, megtapasztalt.

A Faguet irodalomtörténetből tanult; 1926. október 15-i levelében a többi között ezt írta: „Franciául már olyan kitűnően beszélek, hogy már csak ritkán tévesztik össze mondókámat a lapföldiek csatakiáltásával. ...Ezzel ellentétben, nagyszerűen majdnem perfekt tudok vitatkozni német kollégámmal. Jövőre Londonba megyek, hogy jól tudjak franciául. Az előbbi azonban mégsem vicc, mert tényleg legalább két idegen nyelv szellemét kell ismerni, hogy az ember az egyiket tökéletesen fölfogja.”

Ez a felismerés a kultúrák keveredéséből fakadt; ez a folyamat napjainkban is tetten érhető.

Párizs, testközelből ma sem annyira csillogó – inkább szürke...

Aki az álmokat kergeti, keresi az csalódní fog; József Attila is csalódott – csalódní ma is.

Persze, napjainkban, alig nyolcvan év múltán, már nem oly’ biztos, hogy nővérel levelezne, pénzt kérve, lelki támaszt keresve.

A túlélés egyszerűbb, jövedelmezőbb formáit fedezték fel a magyarok, azok, akik az ügyeskedés mellett „parkolóórátak” – s ebből jól éltek/élnek. Néhányan persze megbuktak, a mohóbbak, akik nem érték be a könnyen jött, néhány ezer frankkal. A bebukottak megismerkedhettek a francia igazságszolgáltatással; ültek néhány hónapot, kaptak egy ingyen repülőjegyet, majd, a kiutasítás dacára, újra visszatértek, Párizsba; s ott folytatták, ahol abbahagyták.

Bulik, kávéházak, baráti disputák, hajnali bevetés – parkolóóra-leszedés...

Párizsban, mindenki úr, aki, és ameddig fizet. – Az sem baj, ha valaki verset ír vagy képeket fest, szobrot farag; feltéve, hogy van pénz a zsebében...

A kortársművészetből Párizsban is csak egy szűk réteg tud megélni. (Az életművészen kívül.)

Mégis, Párizsban élni, sokak számára ma is vágy/álm; ami elérhető, ha valaki vállalja a nélkülözést.

Mert, ugye az sem mindegy, hogy hol szegény az ember...

„Párizsban az eső is jobban esik” – írta válasz e-mail-jében Praznovszky Mihály irodalomtörténész; arra, hogy „panaszként” megemlíttem: már egy hete esik, véget nem érő egyhangú szürkeségbe borítva a fények városát.

Ez persze megszokott jelenség Párizsban, annak, aki ott él, de nem nekem; hisz’ alig néhány hetet tölthettem a fények városában. A legtöbbet annak árulja el magáról, aki gyalog járja a véget nem érő utcákat, a várost.

Napi öt-hatórányi könnyű séta, nézelődés, rövid pihenőkkel, egy-egy kávé/ház... – Töprengve, a töprengőkön, a kávéházban üldögélőkön...

Olyan ez, mint a mesében. Az emberek lazák, jókedvűek. Látszólag semmi dolguk. Nyugodtan üldögélnek a kávéházakban vagy a teraszán; olvasgatnak, terefe-relnek; bizonyára pénzük is lehet, hisz’ egy kávéért – ma már – két eurót is elkér-

nek. – Persze, itt nem nézik ki, a kávézókból azokat, akik néhány óracskát is elmerengnek, egyetlen kávé mellett.

A hatodik, és az ötödik kerület kávézóinak tulajdonosai a turistákra építik a vállalkozást, ami nem azt jelenti, hogy a Sorbonne diákjai már nem időznek e történelmi helyeken. Ám a gyorséttermek párizsi jelenléte, a szokások változását is mutatja. Igaz, ezekben a gyorséttermekben szintén el/lehet időzni, nézeledni. Senkit nem háborít fel, ha a szomszédos asztalnál, csak sakkoznak; többen bekapcsolódnak a történetbe, érdeklődve figyelik a csatát, mások olvasgatnak, csak úgy.

Ez a nyugalom, az elégedettség látszata, a pörgő ritmus, az, ami ma is vonzó Párizsban.

Itt szegénynek is élmény lenni.

Élmény, mert tisztelik a másságot, éhen halni sem lehet, mert segítenek: néhány euróval, egy szendviccsel, inni valóval. A koldulás technikái is változatosak; vannak, akik zenélnek: az utcán, a metró alagútban, vagy a metrókocsiban; mások csak ülnek, némán, egy fecnire felírt szöveggel: „Nincs munkám, éhes vagyok, kérem, segítsen!” – És az emberek segítenek, mert emberek.

A magyarok Párizsban is mások, már a huszas években is mások voltak. Földes Jolántól tudjuk: „...közöttük nincs kapcsolat, nincs semmi érintkezési felület. Évszámra élnek ugyanabban a külföldi városban és jóformán nem is látják egymást. Ez alól egyetlen kivétel van: ha valaki meghal”.

A magyarok között ma sincs kapcsolat, továbbra sincs érintkezési felület. Ugyanabban a városban élnek, s csak akkor látják egymást, ha véletlenül összefutnak valahol; többen már a temetésekre sem járnak el...

Pedig, a franciaországi magyar jelenlét napjainkban is mérhető; több ismert magyar van a közelet, a politika, a tudományos élet, a kortárs művészetek formálói között. Legtöbbjük az ötvenes években, a forradalom alatt, után keresett új hazát Franciaországban, de vannak fiatalabbak is, akik csak úgy ott ragadtak a 60-as, 70-es 80-as években, vagy azt követően... – és többen karriert csináltak.

A siker, vonzó.

– Hát persze, ő is magyar! – Az ő sikerük, a mi sikerünk – is – „lopunk belőle” magunknak is.

Arra azonban szintén nincs magyarázat, hogy a magyar áramlatok, amelyek Párizsban nyertek elismerést-felismerést miért nem tértek/térnek haza, Magyarországra?

Egyes amerikai vagy brit áramlatok, miután Párizsban elismerést-felismerést nyertek, onnan visszatérve erősödtek meg hitükben-hatásukban. Sándor András költő, irodalomtörténész, a „A francia kapcsolat” ürügyén a többi között rögzítette: „...Miles Daviest is előbb tartották nagyra Párizsban, filmzenét is ott csinált, mint New Yorkban, Bob Wilson színháza Franciaországban keltett közfelfűnést; Peter Brooknak az Amerikában tanító Colin Turbull etnográfijából készített »Ik« című darabja Párizsban lett »világhírű«. Becket párizsban élt, maga fordította darabjainak ősbemutatóira azonban a londoni Royal Court színházában került sor. A franciák is sokat vettek át az angol nyelvű kultúrából, az empirizmust, a pragmatizmust; az »újhullám« filmesei Hollywoodba is jártak iskolába (Fordhoz, Hitchcockhoz), jellegzetes amerikai és angol írók – Melville, Hardy, Fitzgerald – mintha most lettek volna felfedezve. Az ilyen kölcsönhatás nélkül szinte nem is lenne érthető,

hogyan látogatható el olyan hirtelen és akkora sikerrel Párizs, New Yorktól San Franciscoig szinte mindenhova”.

A franciaországi magyarok számbavétele is érdekes feladatnak tűnik; az elmúlt ötven év tekintetében, a Magyar Műhely, nyomdász-író kiadóit: Nagy Pált, Papp Tibort emlegetik leggyakrabban.

De ne feledkezzünk meg a kutatóintézetekben és az egyetemeken alkotó magyarokról sem.

Nyéki Lajos irodalomtörténész, költő; 1951-ben Budapesten szerezte meg magyar-francia szakos tanári oklevelét. József Attila iránti rajongása is közrejátszott abban, hogy jelentkezett az egyetemre; s ez a lelki kapcsolat, Nyéki Lajos számára is meghatározó élmény maradt.

– József Attila európaisága, üzenete ma is érvényesek. Gondoljunk csak a Dunánál című versére.... – figyelmeztet Nyéki professzor, aki Szombathelyen és Balassagyarmaton tanított, majd a fővárosban diákokthoz-igazgatóként dolgozott. 1956-ban telepedett le Párizsban, s az Aliance Francaise; majd a Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézet professzoraként alkotott maradandót. A nyelvészet terén alapműnek számít az általa franciául megírt, magyar nyelvtan valamint: a zene- és nyelvészeti, a humor és a közmondások nyelvi eszközeiről szóló munkái. – Nyéki professzor, ha egészségi állapota engedi, hetvenkilencedik évében is dolgozik, verseit, írásait rendezti kötetbe.

Kassai György nyelvész, műfordító és tanár, a magyar gondolatok, az emelkedett, tisztán értékelvű irodalomszemlélet franciaországi nagykövete, az Université de la Sorbonne Nouvelle Paris III magyar szakos hallgatóinak, József Attila költészetén – tömörítési technikáján – keresztül tanítja a magyar nyelvet; egy-egy másfél órás előadása, folyamatos koncentrálásra készíti a befogadókat. József Attila vers sorainak, képeinek elemzése, értelmezése, francia-magyar jelentéstartalom szerinti magyarázata, a hangtani érdekességek, a szavak transzformációja, a nyelv sokszínűsége – és persze az előadó – hat(nak)...

– Rengeteg tenni valója van annak, aki népszerűsíteni akarja József Attilát – jegyzi meg Kassai György (az egyetem épületével szemben, egy kávézóban beszélgetünk). – Persze nemcsak itt, Franciaországban, Magyarországon is.

– Miért fáj ma is, az „ismeretlen” József Attila?

– Még mindig több József Attila kézirat lappang, a „Miért nem én” című írása is, ami arról szól, hogy nem őt küldték ki az I. Moszkvai Író Kongresszusra, hanem Nagy Lajos és Ilyés Gyula utazott.

– Hol lehet ez a szöveg, visszatartják?

– Minden József Attila kutató hallott róla, de magát a szöveget senki nem látta.

– Jól bánunk-e József Attila örökségével?

– Ami József Attilával kapcsolatban, Franciaországban megjelent, már nem hozzáférhető; de amit korábban kiadtak, abból, a francia olvasó számára pártköltőnek tűnik – amiről szó nincs! Ezért mondtam, hogy rengeteg tenni valója van annak, aki népszerűsíteni akarja József Attilát.

– A most készülő francia nyelvű „József Attila összes”, a kritikai kiadás csak a költőről, a költészetéről szól majd?

– A Phébus kiadónál készülő kötet címe, „Aimez-moi” címmel, József Attila csaknem minden versének fordítását tartalmazza, bőséges jegyzetanyaggal, a kiadó,

Jean-Pierre Sicre teljesen beleszeretett a költőbe és helyenként József Attila-kutatóhoz illő, szakszerű kommentátorokat ír. Egy másik kötet is készül, válogatás József Attila prózai írásaiból, de közel tíz tanulmány is szerepel a kötetben, egy részét francia szerzők írták.

Március 18–23. között, a legfontosabb franciaországi könyvkiadói seregszemlén a Salon du Livre magyar standján József Attila is előtérbe került; a könyvszalon Agora termében „A magyar irodalom és a pszichoanalízis: József Attila, Kosztolányi Dezső és Márai Sándor” címen futó kerekasztal-beszélgetés keretében, Fejtő Ferenc, Kassai György, Karátson Endre, Tverdota György és François Sauvagnat részvételével. Ezt, a Párizsi Magyar Intézetben, március végén megrendezett kétnapos nemzetközi konferencia követte: József Attila új megközelítésben címmel...

Úgy tűnik, József Attila Franciaországban újra a figyelem középpontjába került(he)t; ott, ahol a huszas években anno elvegyült, majd kivált.

Köszönhető ez a fáradhatatlan Kassai Györgynek; József Attila-szemináriumának a jövő számára is üzenetértéke van: egy, a korábnál teljesebb József Attila kép kialakítása a francia olvasóban. Ezt, 1990-ben, a *Critique* című folyóiratban megjelent „Une survie tumultueuse: un poète entre Marx et Freud” című tanulmányában is vázolta a professzor. Elsősorban a pszichoanalízis hatását és freudo-marxista törekvéseit, valamint ezzel kapcsolatban elméleti írásait boncolgatják, ez utóbbit megpróbálják összeegyeztetni költészetével. Erről is „A megtalált nyelv” című kötetben (*Új Mandátum*, 2001) is beszámol/t Kassai György.

Ám a *Critique* című folyóiratban megjelent tanulmánya magyarul még nem jelent meg, tizenöt év telt el; ám Jean Rousselot József Attiláról írt szövegét sem fordították még le magyarra – 1956-ban jelent meg az első, 1957-ben a második része(!?) – magyarországi visszhang nélkül... (A Madách-fordítóként is ismert költő 1964-ben, Nógrád megyében Madách-díjat kapott.)

Papp Tibor költő, a *Magyar Műhely-triász* meghatározó alakja, „versgeneráló”, József Attila kapcsán, a költészet pilléreit felvázolva, jegyezte meg:

„Azt nem mondhatom, hogy József Attilát nem szeretem, de Kassák Lajos – szerintem – fontosabb.

– A számítógép megjelenése, a költészetet is forradalmasította; elég egy jó program, egy versgenerátor...

– Nem, mindegyik versnek jónak kell lenni; nyelvileg, de a költőnek is benne kell lenni a versben. Én ennek az irányzatnak a pápája vagyok.

Nagy Pál, a *Magyar Műhely-triász* legteoretikusabb tagja szavak nélkül tudatja környezetével, hogy csalódott. Csalódottságának egyik látható jele, hogy szülővárosába nem mutatkozik oly gyakran, mint azt tette néhány évvel korábban.

A lét törekeny pillanatait, az orvostudomány határait, testvére súlyos betegségén keresztül ismerhette meg az elmúlt év végén.

Katartikus pillanat: szembesülni az emberi tehetetlenséggel, az elmúlás gondolatával, közelségével. – Azzal a pillanattal, amikor az ember másokra, mások jóindulatára, segítségére van/lesz utalva; az egyedül lét, nyomasztó... – Mert, ugye, a bajban ismerszik meg a jó barát.

– S mi maradt? – teszi fel a kérdést a költő-tanítványa, L. Simon László Paulus című versében; s a többi között rögzíti: „...A fájó sebként lüktető új haza / a megmagyarázott

magány / tanítványok és csodatételek / s annak hite / hogy aki befogadja az igazat igazak nevében / igazak jutalmát veszi”...

Szakál Imre nevét viszont nem emlegeti az irodalomtörténet, pedig tehetné, hisz’ a Magyar Műhely szerkesztői között volt; azok között, akik az 1962. májusában utjára induló irodalmi és kritikai folyóirat körül bábáskodtak. Szakál Imréről megfélemlíthettek; elfelejtették, hogy salgótarjáni, a Madách Gimnáziumba járt, mint Nagy Pál. – Párizsban újra összetalálkoztak, s maradandót alkottak.

Egy műalkotás, az első Nagy Imréről készült szobor, a bronz fej megszületése, kiöntése és annak magyarországi elhelyezése is köthető Szakál Imréhez.

Lényegesebb epizód, hogy Kilár István alkotását, Szakál Imre – gyógyíthatatlan betegségben elhunyt felesége végakarata szerint – öntette ki, s a Nagy Imrét ábrázoló bronz fejet Balatonöszöd befogadta. – Ám az élet törekeny; már Szakál Imre sincs közöttünk, január 3-án váratlanul elhunyt; hamvait Spanyolországban, felesége mellé helyezték végső nyugalomba.

A Nagy Imrét ábrázoló szobor megszületéséről és elhelyezésének valódi történetéről, Kilár István mondta...

– Amikor 1985 tavaszán Szakál Imre barátom fölkeresett párizsi műtermemben azzal a kéréssel, hogy az 56-os magyar forradalom és szabadságharc 30-dik évfordulójára készítem el Nagy Imre mártírhálált halt miniszterelnök portréját, komoly feladat elé állított. Bár lelkileg és szellemileg rögtön késznek éreztem magam rá, és szakmailag sem okozott különösebb problémát, de mégis, valami elkésérintően szomorú hangulat fogott el akkor. – Újra átgondolni, lelkiekben átélni a forradalmat.

– Jól érzem, hogy a Nagy Imre szobor ötlete, és elhelyezése nem Magyarországhoz kötődik.

– Valóban, a Nagy Imre portré eredetileg a Pére-Lachaise temetőbe került volna, de Rajkkal szemben többeknek adóságuk volt, ezért hívták a fiát – a Nagy Imre fej kiesett... Többen bírálni is kezdték, Kemény István, aki a Kende Péter-féle csoport tagja. Fejtő Ferenc lakásán is volt egy megbeszélés, de Kende nem támogatta. Nyéki Lajos mellé volt, a Nagy Imre szoborról az Irodalmi Újságban megjelent írásában – engem megvédtet –, azt mondta: „Nagy Imréről virágnyelven kell beszélni”

– A szobor végül Balatonöszödre került, miért?

– Szakál Imre feleségének kérése volt ez. Margarit a halálos ágyán mondta a férjének, hogy öntesse ki a Nagy Imre portréját; és azt állítsák fel Magyarországon, a magyarok iránti szeretete jeleként; Görögországban, Athénban öntették ki a szobrot, és a Párizsi Magyar Évad – a MAGY-ART – keretében került először a nyilvánosság elé, Fontainebleau-ban volt kiállítva. Akkor, ott ajánlotta fel Pető Kinga, hogy keres magyarországi „befogadót”. Szó volt róla, hogy Budapesten, a Városháza udvarán helyezik el. Szakál mondta, hogy beszéljek Demszky Gáborral; megtettem, de az ígéretük ellenére semmi nem történt. Balatonöszöd viszont befogadta az ajándékba adott szobrot, 2002. március 23-án volt az avatóünnepség; az őszödi faluház előtt állították fel, stílusosan a Mártírok útján.

A Nagy Imre szobor „révbe ért”... Kilár István, aki hetvenedik életében jár, Magyarországon is bemutatkozhatott – , ám önálló kiállítása még nem volt. Igaz, időközben még két köztéri alkotást is ajándékozott Magyarországra; Székesfehérváron, a megyei könyvtárban látható a „Tisztelet a költőnek” című, két méter magas, mahagóni fából készült mű. Keszei István lakóháza falán falán, a Zichy ligetben,

egy kisplasztika látható (2002. április 16-án avatták); egy emléktábla, amely, Keszei 1957-ben, Bécsben írt, Vaságyon című költeményének hatására, annak motívumait megidézve született meg Kilár István párizsi műtermében.

– A költészet közel áll hozzám – jegyezte meg Kilár István. – A gimnáziumban József Attilán nőttem föl. Itt Párizsban is több költőt ismerhettem meg, köztük, Keszei Istvánt, aki sajnos már nem lehet közöttünk; egy nagyszerű ember volt. Hátrahagyott verseiből, Sándor István, sorstársunk, barátunk, 56-ot fordított le francia nyelvre, azért hogy egy kétnyelvű kötetel tisztelegjünk 2006-ban, az 1956-os forradalom 50. évfordulóján Keszei István emléke előtt is; a kötet kiadására azonban még nem akadt jelentkező. Lánya, Keszei Klárka (Claire), Franciaországban ismert slágerénekesnő lett; de magyarul keveset beszél.

A Párizsban gyökeret eresztett, másod-harmad generációs magyarok beolvadtak, asszimilálódtak, oly annyira sikerült ez nekik, hogy anyanyelvüket már nem is beszélik, otthon sem használják. – önkéntes asszimiláció...

– Azt hogy az ember új életet kezdjen és általában nulláról kezdje, csecsemőként nem könnyű. Hisz újra meg kell tanulni beszélni, viselkedni új kultúrában helyet találni, és ebben sajnos nem segítség az, ha az ember nagyon magyar, vagy német, vagy orosz, vagy bolgár akar maradni. Asszimiláció van többféle. Van a sztálini erőszakos és aztan van a selyembe csomagolt modern nyugati, ami pont olyan kegyetlen tud lenni. Hisz én még magyarnak tartom magam, de az unokám lehet, hogy szégyelni fogja, hogy bevándorlók a szülei, meg nagyszülei. Én ezt így élem meg, ti hogyan látjátok? – töpreng egy párizsi magyar, öngizolást keresve...

Keszei István, aki 1935. július 5-én született Székesfehérvárott; majd az 1956-os forradalmi eseményekben való részvétele miatt, a megtorlásától való félelmében 1957 elején (8 is) Nyugatra menekült, emigrációba kényszerült: Belgiumban, a löveni katolikus egyetemen folytatta Magyarországon elkezdett tanulmányait, 1960-ban már a Liège-i egyetemre járt... – 1962-ben megérkezik Párizsba – a létezésig vonzásában élt –, ahol haláláig – verseket ír – Magyar maradt. (Közben persze volt nyomdász, tisztviselő, de elvállalt fizikai munkát is, hogy életben maradhasson; ez, neki huszonekét évig sikerült – 1984. január 26-án halva találták szobájában – a Párizs melletti Gentillyben.)

Néhány soros vers-üzeneteiben hátra hagyta „végakarátát”...: „A bábeli torony bolond, badar / zűrzavarában is minden nap megírni /egy magyar mondatot mindhalálig!” – figyelmeztet Minden nap című versében.

Szomorú; de ma is igaz, a magyarok „évszámra élnek ugyanabban a külföldi városban és jóformán nem is látják egymást”.

Pedig Párizs a találkozások városa, egyetemek és kávéházak: a nemzeti kultúrák keveredésének elkerülhetetlen színterei...

Párizs – olvasztótégely.

Belemerülés.

A forgatagban, nem szellemekkel, hanem eleven lényekkel társalkodhatunk.

Párizs; sodródás és elkalandozás, az önveszejtés határáig – vagy még tovább... – József Attila (is) ezt az utat választotta; sokat látott, átélt, megtapasztalt.

Aztán hazatért; elmerült, hogy kiváljon...

Elmerült újra, meg újra. – Az önveszejtés határáig jutott: „lassan kúszott sorszerű útján”... – a Balatonszárszón zakatoló szerelvény kerekei alá.

A „miért”-re még keresik a választ; arra is, hogy miért fáj még ma is, az „ismeretlen” József Attila?

A válasz, az igazság odaát van...

Lelke magyarként riad meg.

